

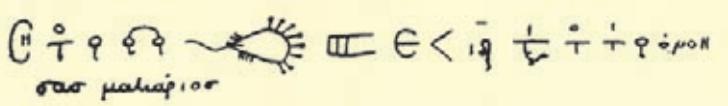
Η Αλχημία στα βυζαντινά χρόνια

Ο Ζώσιμος ο Πανοπολίτης, ο οποίος έζησε τον 5ο αιώνα, είναι ο πλέον αξιόπιστος από τους αλχημιστές των πρωτοχριστιανικών αιώνων. Στο βιβλίο του με τίτλο *Ιμούθ* (δηλαδή Ιμχοτέπ) γράφει ότι υπάρχει μια πρώτη παράδοση για την γένεση της Αλχημίας, σύμφωνα με την οποία ο πρώτος των τεχνών ήταν ο Χημεύ, από τον οποίο προέρχεται «το όνομα της χημείας». Το κείμενο του Ζωσίμου (εικ. 1), που ήταν γραμμένο για την αδελφή του, αναφέρεται από τον Γεώργιο Σύγκελλο, έναν Βυζαντινό πολυγράφο του 8ου αιώνα. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Ιωσήφ Σκαλίγερος (1540) αναδημοσιεύει το σχετικό χωρίο στην *Ευσεβιάνα*, αποδίδοντάς το, μάλλον λαθεμένα, στον επίσης μεγάλο αλχημιστή, Πατριάρχη Φώτιο.

Το βιβλικό όνομα Χημεύ απαντά και στην Αίγυπτο, με την γραφή «Chēmi» (Χημεία), ως τίτλος πραγματείας, στην 12η δυναστεία, αλλά οπωσδήποτε το χωρίο του Ζωσίμου είναι πολύ χαρακτηριστικό, τόσο ώστε ακόμα και οι μύστες του 18ου αιώνα συμπέραναν από αυτό ότι η Αλχημία ήταν γνωστή πριν από τον κατακλυσμό, λαμβάνοντας υπόψη και όσα αναφέρει η Γένεσις στο πέμπτο κεφάλαιο περί Αιγύπτων και συνευρέσεως αυτών με τις θυγατέρες των ανθρώπων. Οι συγγραφείς του 2ου και 3ου αιώνα αναφέρονται συχνά σε αυτό, όπως επί παραδείγματι ο Κλήμης της Αλεξανδρείας, ο οποίος το παραθέτει στους *Στρωματείς* (1, V) περί το έτος 200, ενώ ο Τερτυλιανός γράφει ότι «απεκάλυψαν τα απόρρητα των μετάλλων, έκαναν γνωστές τις ιδιότητες των φυτών και την δύναμη των μαγικών επιωδών και περιέγραψαν τα μοναδικά διδάγματα που φτάνουν ως την επιστήμη των άστρων». Είναι φανερό ότι ο συγγραφεύς ασχολείται με τα μυστήρια των μετάλλων, επομένως με την Αλχημία, και ότι με αυτή την τέχνη συγχέει την Μαγεία και την Αστρολογία, όπως και την δύναμη των φυτών, φαρμάκων και δηλητηρίων, τα οποία παράγονται από αυτά. Ο Τερτυλιανός μιλά για

όλα αυτά συλλήβδην, πράγμα που αποχώς πέρασε σε όλον τον μεσαίωνα. Τα περί αμαρτωλών Αιγύπτων της Εβραϊκής Βίβλου, για τα οποία έγραφε ο Ζώσιμος, και τα σχετικά με την αποκάλυψη των αποκρύφων επιστημών Αστρολογίας, Μαγείας και Αλχημίας του Τερτυλιανού ίσχυαν στο κοινό, αφού και στους παπύρους της Βιβλιοθήκης της Λυόν βρίσκονται μαγικές συνταγές ανάμεικτες με συνταγές αλχημιστών. Ήταν επόμενο, ύστερα από τέτοιους διασυρμούς, η προγραφή εκείνων οι οποίοι ασχολούντο με αυτές τις επιστήμες να είναι πραγματική και όχι ευχή μόνο του Τερτυλιανού. Αυτό εξηγεί την σπουδή με την οποία φρόντιζαν να καλύπτουν και τους εαυτούς τους και τα συγγράμματά τους.

Η καταδίκη των μαθηματικών, δηλαδή των αστρολόγων και των μάγων και των άλλων οπαδών των απόκρυφων επιστημών, απέρρεε από το Δημόσιο Δίκαιο των Ρωμαίων. Ο Τάκιτος μας κάνει γνωστό ότι στα χρόνια της βασιλείας του Τίβεριου εκδόθηκε «διάταγμα απελάσεως των μάγων και των μαθηματικών» (*Χρονικά*, B 32, B 62, και XII, 52). Παρ' όλα αυτά, οι μαγικοί και αστρολογικοί τύποι σχεδόν δεν ξεχωρίζουν στις περισσότερες από τις καθαρά αλχημικές πραγματείες. Άλλα και η θεωρία του φιλοσοφικού ωού (εικ. 2), του μεγάλου απορρήτου του έργου, το οποίο είναι σύμβολο του Σύμπαντος και της Αλχημίας, υποδεικνύει τις ίδιες ίδεες. Άλλωστε τα ζωδιακά σύμβολα και οι μαγικοί χαρακτήρες που βρίσκουμε γραμμένους στα χειρόγραφα ή η σφαίρα ή το όργανο του Ερμή για την πρόβλεψη της ασθένειας, όμοια των οποίων υπάρχουν στους παπύρους της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Λυόν, ο Σμαράγδινος Πίναξ, που κυκλοφορούσε όλο τον μεσαίωνα όπως και οι μυστικοί τύποι «άνω τα ουράνια, κάτω τα γήινα», οι οποίοι αναγνωρίζονται στις ελληνικές πραγματείες στα σχήματα των οργάνων (εικ. 3), όλα αυτά μαρτυρούν για την ένωση Αλχημίας, Αστρολογίας και Μαγείας, που όμως δεν είναι συχνή στα διασωθέντα χειρόγρα-

1. Από το αλχημιστικό χειρόγραφο 299 της βιβλιοθήκης του Αγίου Μάρκου στη Βενετία. Περιλαμβάνει και κείμενο του Ζωσίμου, μαζί με τον ανώτερο «τύπον του Καρκίνου» που περιέχει το μυστικό της μετουσιώσεως. Το χειρόγραφο ανάγεται στον 10ο αιώνα και μια ερμηνεία, η οποία ανεγράφη στο περιθώριο του κατό τον 14ο αιώνα, αναφέρει περίπου τα εξής: «Προσοχή, μίγμα μολυβδοχαλκού και σκωρίας χαλκού, πυρακτωμένο με άργυρο και μετά στερεοποιημένο, διαιρούμενον σε βάρη αναλογούντα προς 14. Η παραγόμενη μεταλλική τέφρα με μόλυβδο και χαλκό και επαναπυράκτωση. Ο νοήσας μακάριος».

φα, πιθανότατα εξαιτίας της κάθαρσης των χειρογράφων από χριστιανούς αντιγραφείς. Το γεγονός αυτό καθίσταται σαφές από το ελληνικό χειρόγραφο της Βιβλιοθήκης του Αγίου Μάρκου, την αρχαιότερα περγαμηνή όλων, αφού ανάγεται στον 11ο αιώνα, στο οποίο όχι μόνο υπάρχει η Χρυσοποιία της Κλεοπάτρας (φύλλο 188) και ο τύπος του Σκορπιού (φύλλο 193) αλλά και η Σφραγίς του Σολομώντος (εικ. 4), όπως και ο λαβύρινθος του Σολομώντος (φύλλο 102), σχήμα καββαλιστικό και με μία αρχική προσθήκη, την αστρολογική σφαίρα διά της οποίας ερμηνεύονται τα όνειρα και γί-

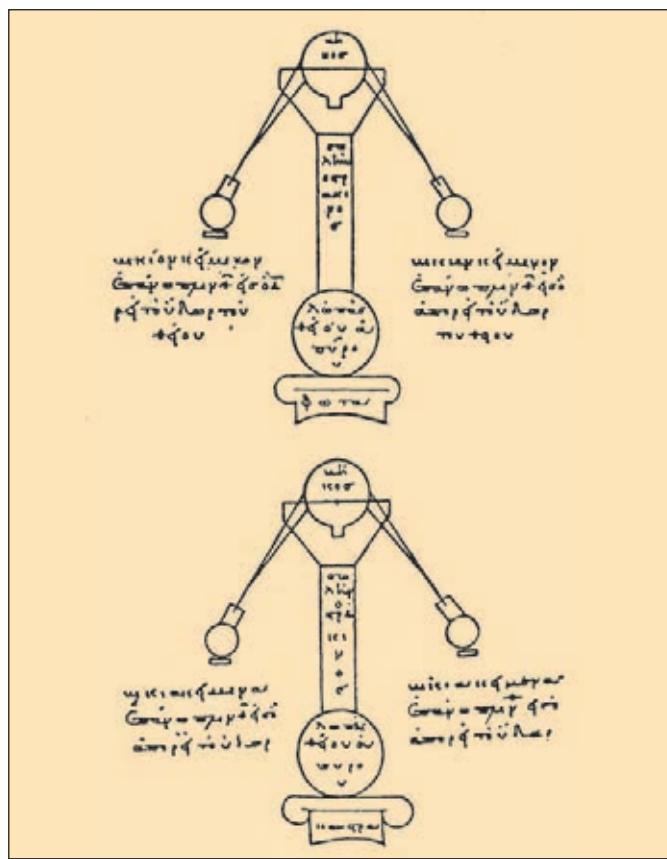
νονται οι προγνώσεις των τεσσάρων Εποχών, κάποιου Νικηφόρου. Τα μαγικά αλφάριθμα καθώς διαβάζονται υφίσταντο συνεχείς απόπειρες απόσβεσης δι' αποξύσεως της περγαμηνής (φύλλο 193), ενώ παράλληλα αποξύθηκαν και οι περισσότερες λέξεις που αναφέρονταν στο φιλοσοφικό ωόν (φύλλα 22, 68, 78, 106, 107, 119 κ.λπ.).

Προφανώς, τον 10ο και 11ο αιώνα, γράφτηκε σειρά βιβλίων, ένα είδος εγκυκλοπαιδίας, καθαρά χημικής, στην οποία, με εντυπωσιακή επιμέλεια διαχωρίσθηκαν η Μαγεία, η Αστρολογία και η Ιατρική. Όμως θα πρέπει οι επιστήμες αυτές

να ήσαν αρχικά ενωμένες και να τις ασκούσαν οι ίδιοι οι μυημένοι. Και ίσως αυτό εξηγεί και τον λόγο για τον οποίο ο Διοκλητιανός, κατά τους χρονικογράφους της εποχής, έκαψε στην Αίγυπτο όλα τα αλχημικά βιβλία (κατά Ιωάννην τον Αντιοχέα). Η Αλχημία, από τις αρχές της εμφανίσεώς της, αναγνωρίζει και αποδέχεται τις «καταραμένες» αυτές σχέσεις. Και σήμερα ακόμα η Αλχημία κατατάσσεται στις απόκρυφες επιστήμες, μαζί με την Μαγεία και την Μαγγανεία. Τα βιβλία τα οποία έχουν ως αντικείμενο αυτές τις επιστήμες πρέπει να καίγονται παρουσία των επισκόπων, αναφέρει ο Θεοδοσιανός Κώδιξ (Βιβλίο IX, τίτλος XVI, 12) (438) και μαζί να καίγονται και οι συγγραφείς τους, ενώ σε όλον τον μεσαίωνα οι κατηγορίες για Μαγεία και Αλχημία κατευθύνονταν κατά των σοφών, τους οποίους οι εχθροί τους επεδίωκαν να αφανίσουν. Οι νόμοι αυτοί διετηρήθησαν μέχρι και τον 16ο αιώνα, κι έτσι ο αρχιεπίσκοπος της Πράγας, τον 15ο αιώνα, καταδιώχθηκε για νεκρομαντεία και Αλχημία μέσα στην σύνοδο της Κωνσταντίας που καταδίκασε τον Ιωάννη Χους (Hus), ενώ ο πατριάρχης Ηρακλείας Ερμόλαος, στις σημειώσεις του επάνω στα υπομνήματα, στον Διοσκουρίδη, μας γνωρίζει ότι το 1530 στην Βενετία ένα ψήφισμα απαγόρευε την «τέχνη του Χημικού» επί ποινή αποκεφαλισμού! Ο Ζώσιμος Πανοπολίτης αναφέρει μια διήγηση του Ολυμπιοδώρου, συγχρόνου του Θεοδοσίου, την οποία επαναλαμβάνει στο κείμενό του. Από εκεί φαίνεται καθαρά ότι στην αρχαία Αίγυπτο υπήρχε αληθινή μυστική παράδοσης για την μεταλλουργία, στην οποία οι μυημένοι απέδιδαν τον παλαιό πλούτο της Αιγύπτου και την δύναμη των αρχαίων βασιλέων της. Οι ιδέες αυτές

2. Η δημιουργία εντός του φιλοσοφικού ωού ή αγγείου των φιλοσόφων (S. Trismosin, *Splendor solis*, Λονδίνο, 16ος αι.).

3. Αλχημικά όργανα δυνάμει της περιγραφής του Ζωσίμου του Πανοπόλιτου.

άφησαν τα ίχνη τους στην γενική ιστορία εκείνης της εποχής, όπως το βεβαιώνει μια διήγηση των Βυζαντινών Χρονικογράφων, πιθανόν των χρόνων του Πανοδώρου, ενός Αιγύπτιου μοναχού και χρονικογράφου της εποχής του Αρκάδιου (5ος αιώνας). Η βεβαίωση επαναλαμβάνεται από τον Ιωάννη της Αντιόχειας, συγγραφέα των χρόνων του Ηρακλείου, περί το 620, και ύστερα από τον Γεώργιο Σύγκελλο, τον 8ο αιώνα. Το ίδιο και στις Πράξεις του Αγίου Προκοπίου και στο λεξικό Σουίδα του 11ου αιώνα. Για τους συγγραφείς αυτούς, ο Διοκλητιανός, αφού έπνιξε με μεγάλη ωμότητα την γνωστή στην ιστορία στάση των Αιγυπτίων, έκαψε όλα τα βιβλία για την τέχνη της Χρυσοποιίας και της Αργυροποιίας για να στερήσει στους Αιγύπτιους τον πλούτο που τους παρορμούσε σε επαναστάσεις. Είναι γνωστό ότι οι αλχημιστές του 3ου αιώνα, έως και του 18ου, ανέφεραν την παράδοση ότι η αλχημική επιστήμη είχε δημιουργηθεί από τον Έλληνα θεό Ερμή, στον οποίον οφειλε και το όνομα «Ερμητική Τέχνη», που διατηρήθηκε μέχρι σήμερα, ενώ το όνομα του αρχαίου βασιλέως Χέοπος ή Σούφι ή Σοφέ, σε άλλες διαλέκτους, φέρεται να είναι επικεφαλής των δύο βιβλίων του Ζώσιμου. Αυτό οφείλεται στο ότι στην αρχαία Αίγυπτο, απέδιδαν τα συγγράμματα, τα οποία ανεκαλύπτοντο με μυστηριώδη τρόπο, σε επίσημα πρόσωπα, όπως γινόταν και στον ευρωπαϊκό μεσαίωνα, όπου οι, καταδιωκόμενοι από τις θρησκευτικές αρχές, εφευρέτες απέδιδαν την επιστήμη τους σε φημισμένες προσωπικότητες. Το ίδιο παρατηρείται και με

τους Εβραίους στα χρόνια των βασιλέων. Ο μεγάλος ιερεύς Χελκίας έβγαλε από την Κιβωτό το Δευτερονόμιο και το παρέδωσε στο όνομα του Μωυσέως (Βασιλεών Δ, 22, 8). Και αυτό ίσχυε και για τους Χριστιανούς του 2ου και 3ου αιώνα, δηλαδή την εποχή των μεγάλων διωγμών, όπου παρουσιάστηκε σωρεία Ευαγγελίων και αποκρύφων έργων, τα οποία αποδίδονταν σε παλαιούς προφήτες. Και τα αλχημικά συγγράμματα, οι πάπυροι και οι χειρόγραφες περγαμηνές των βιβλιοθηκών, σ' αυτή την εποχή ανάγονται και την σφραγίδα αυτής της τάσεως φέρουν.

Η αλχημική αντίληψη της ζωής

Η νόηση, για το ευρύ κοινό, είναι μια ανθρώπινη αντίληψη, η οποία βασίζεται στις πέντε αισθήσεις και στις έννοιες της μνήμης, της ευαισθησίας, της λογικής, της γλώσσας και ίσως και κάποιων άλλων παραγόντων. Αυτοί οι άλλοι παράγοντες είναι δυνατόν να δημιουργήσουν πολυάριθμες μορφές, μέσω των οποίων μπορεί να εκφραστεί κάποια νόηση, για την οποία δεν είναι απαραίτητος ένας εγκέφαλος, νευρικά κύτταρα, αίμα, οξυγόνο και ό,τι άλλο χρειάζεται ένας άνθρωπος για να νοεί. Η νόηση μπορεί να είναι και το αποτέλεσμα ενός υλικού ή ενεργειακού συνόλου με δομή εντελώς διαφορετική από την ανθρώπινη. Τα ζώα, φέρ' επειν, κατέχουν κάποια ευφυΐα, σε διαφορετικούς βαθμούς για κάθε είδος, αλλά και τα φυτά, εφόσον αποδεδειγμένα πλέον διαθέτουν νευρικό σύστημα, είναι πολύ πιθανό να διαθέτουν και νόηση. Οπωσδήποτε, μας είναι πολύ δύσκολο να πλησιάσουμε αυτόν τον φυτικό τύπο νοήσεως, ο οποίος διαφέρει τόσο πολύ από τον δικό μας, ώστε να μας είναι αδύνατο ακόμα και να τον αξιολογήσουμε. Και αυτό γιατί η έννοια της νοήσεως είναι τελείως ξεχωριστή από την έννοια του χώρου και των διαστάσεων, αλλά και του χρόνου. Ο άνθρωπος βεβαίως είναι ευφυής, όπως και το μυρμήγκι, κι ακόμα και το βακτηρίδιο, αλλά και όλο το ζωικό και πιθανότατα και το φυτικό βασάλειο. Γιατί λοιπόν, κι ένα κύτταρο, το οποίο έχει τις δικές του ανάγκες, τις απαιτήσεις του και τις επιδιώξεις του, δεν θα είναι κι αυτό προκισμένο με μια ευφυΐα που λειτουργεί σε ένα επίπεδο εντελώς ξένο προς το δικό μας; Άλλα τότε, γιατί κι ένας γαλαξίας που αποτελεί μια ζωντανή ύπαρξη, να μην είναι κι αυτός νοήμον ον, το οποίο έχει τις δικές του αξίες και τους ιδιαίτερους στόχους του; Πραγματικά, η ζωή υφίσταται παντού και μόνο η μορφή της ποικίλλει, ανάλογα με τον χώρο και τον χρόνο, ενώ η ατελής ευφυΐα του ανθρώπου δεν μπορεί να αντιληφθεί πάντοτε τις απέραντες δυνατότητες που βρίσκονται στον μικρόκοσμο και ιδιαίτερα στην ζωή των ατόμων και των μορίων.

Αν είχαμε την δυνατότητα να εισχωρήσουμε στον μικροσκοπικό, για εμάς, κόσμο της Ύλης, θα βρισκόμασταν μέσα σε ένα εξαιρετικά πολύπλοκο Σύμπαν, το οποίο και αυτό θα είχε έναν άλλο μικρόκοσμο και τελικά θα οδηγούμασταν στα θεμελιακά συστατικά της ύλης. Για τον αλχημιστή, αυτά τα βασικά συστατικά ανασυγκροτούνται για να σχηματίσουν

νοήμονες υπάρξεις, προϊκισμένες με μιαν ιδιαίτερη ατομικότητα, που δημιουργούν οικογένειες με πολύ χαρακτηριστικά γενικά γνωρίσματα. Οι συναθροίσεις αυτές αντιστοιχούν σε ό,τι εμείς αποκαλούμε άτομα και μόρια, και είναι ζωντανές διάνοιες, με αυτοτελή προσωπικότητα, αλλά με δυνατότητες και σκοπούς που βρίσκονται σε μια διαφορετική διάσταση από την δική μας. Για τον αλχημιστή, τα άτομα και τα μόρια ζουν ομαδικά, όπως όλα τα άντα, εκδηλώνουν δε και αυτά επιθυμίες, συμπάθειες, αντιπάθειες, ακόμα και έρωτα και μίσος, όπως κάθε πλάσμα της Δημιουργίας. Μερικά είδη ατόμων αλληλοαπωθούνται, ενώ κάποια άλλα έλκονται αμοιβαία, και γενικά μια οποιαδήποτε σύγχρονη χημική εξίσωση δεν εκφράζει στην πραγματικότητα παρά τις προσπάθειες και τις ενέργειες των ατόμων και των μορίων. Η σύγχρονη χημεία, τελικά, δεν είναι παρά η μελέτη της σύστασης και της ζωτικής εργασίας των ατόμων, των νόμων της ομαδοποίησής τους, των ειδών τους και των συνδέσμων μεταξύ τους, οι συνέχεις δονήσεις τους δε αποτελούν την βάση όλου του κραδασμικού Σύμπαντος Κόσμου.

Στην επιστήμη της Αλχημίας, τα διάφορα χημικά είδη διαφέρουν μεταξύ τους τόσο, όσο διαφέρει ένας σκύλος από μία γάτα, και αυτή από μια βελανιδιά, έτσι ώστε ο σίδηρος, ο κασσίτερος, ο χαλκός, ο υδράργυρος, το θείον, το νάτριο κ.λπ. αποτελούν είδη με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ιδιότητες. Η Χημεία, με την σύγχρονη έννοια του όρου, για τον αλχημιστή είναι η επιστήμη που απλώς επιτελεί διασταυρώσεις ειδών. Τα είδη αυτά είναι μόρια σύνθετων χημικών σωμάτων, εκ των οποίων τα πλέον σταθερά ζουν χιλιάδες αιώνες, ενώ άλλα, πλέον εφήμερα, ζουν, κάποιες φορές, μονάχα μερικά κλάσματα του δευτερολέπτου. Η πραγματική και εις βάθος γνώση της Χημείας αντιστοιχεί με την γνώση της κληρονομι-

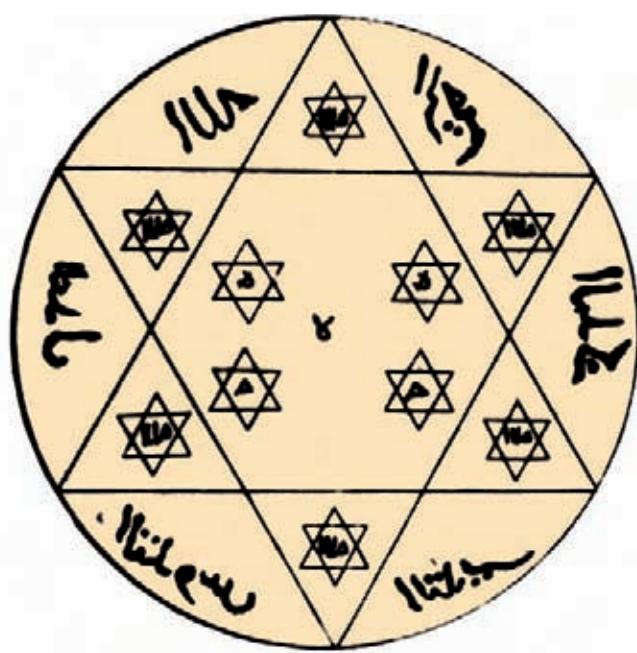
κότητας σε σώματα που μας φαίνονται άψυχα, όπως τα μέταλλα, ενώ στην πραγματικότητα είναι ζώντες οργανισμοί. Για τον αλχημιστή, η σύγχρονη Βιολογία, η οποία προσπαθεί να κατανοήσει τους νόμους της κληρονομικότητας που διέπουν το ζωικό βασίλειο, δεν είναι παρά μια επέκταση της Χημείας, όπως και η Βοτανική, η οποία έχει παρεμφερή στόχο, επιδιώκοντας πολύπλοκες διασταυρώσεις ανάμεσα στα διάφορα είδη φυτών. Ειδικότερα, η Βοτανική (εικ. 5) έχει πολλές ομοιότητες με την Αλχημία, διότι αμφότερες δεν αναμειγνύουν ούτε συνθέτουν τίποτα, αλλά αναπτύσσουν και ενεργοποιούν ό,τι βρισκόταν σε λανθάνουσα κατάσταση, με την διαφορά ότι η Αλχημία προχωρεί περαιτέρω και εισδύει στην ύπαρξη ενός μοναδικού και αρμονικού συστήματος κατάταξης όλων των οργανισμών του σύμπαντος, σε μια αρσενική και μια θηλυκή κατηγορία, ξεκινώντας από τον άνθρωπο και καταλήγοντας και σ' αυτόν τούτον τον λίθο, όπου το μικρό δίνει το πρότυπο στο μεγάλο και ο λεγόμενος μικρόκοσμος αντιστοιχεί πλήρως στον μακρόκοσμο.

Αυτή την αντίληψη της Αλχημίας για τον κόσμο και την ζωή μέσα σε αυτόν μας δίνει επιγραμματικά το κείμενο του Σμαράγδινου Πίνακος, το οποίο, μυστηριώδες και βαθιά «ερμητικό», ξεχωρίζει ανάμεσα στις χιλιάδες των αλχημικών έργων. Αναφέρεται και σχολιάζεται σχεδόν από όλους τους Ευρωπαίους αλχημιστές, όμως η προέλευσή του παραμένει αινιγματική. Η παράδοση μας βεβαιώνει ότι πρόκειται για κείμενο που ήταν χαραγμένο σε ένα μεγάλο σμαράγδι, το οποίο βρέθηκε στον τάφο του Ερμού του Τρισμεγίστου. Κατ' ακολουθίαν, το κείμενο αυτό καθ' αυτό θα πρέπει να είναι πανάρχαιο, παρόλο που εμφανίζεται για πρώτη φορά στην Ευρώπη, σε λατινικό χειρόγραφο περί το έτος 1000. Οπωσδήποτε οι έκτοτε πολυάριθμες λατινικές αποδόσεις του Σμαράγδινου Πίνακα φαίνεται πως είναι μεταφράσεις αραβικών έργων, τα οπία προέρχονταν από την Ιστανία, αλλά και αυτά ήσαν μεταφράσεις ενός αρχαιότερου εγγράφου που κι αυτό με την σειρά του αποτελούσε την μετάφραση ενός πρωτοτύπου κειμένου στην ελληνική γλώσσα. Η ανάλυση του Σμαράγδινου Πίνακα, όπως θα δούμε περαιτέρω, αποκαλύπτει πως πρόκειται για μια σύνθεση της αλχημικής σκέψεως πάνω στην προέλευση της ζωής, την φιλοσοφία της ύλης και τις αρετές της φιλοσοφικής λίθου. Παράλληλα, όμως, για τον «μυημένο» αποτελεί πλήρεις και σαφείς οδηγίες για την τέλεση του «Μεγάλου Έργου».

Στην συνέχεια, παραθέτουμε τις δώδεκα παραγράφους του Σμαράγδινου Πίνακος, μαζί με κάποια απαραίτητα διευκρινιστικά σχόλια:

a. Είναι αληθέστατον, αψευδέστατον, βεβαιότατον.

Εμπεριέχει επιβεβαίωση αληθείας, ως σχέσης μεταξύ του όντος και του μη όντος, και δι' αυτόν τον λόγο η πρώτη πρόταση του Σμαράγδινου Πίνακος έχει αποδοθεί σε τριαδικό τύπο. Η φράση είναι αληθέστατον, αποτελεί μια θετική βεβαιώση, αψευδέστατον είναι ο αρνητικός αντίπους και το βεβαιότατον παριστά την σχέση η οποία πηγάζει από την εκ-

4. Η Σφραγίς του Σολομώντος.

5. Μανδραγόρας από εικονογράφηση αραβικού αλχημικού χειρογράφου.

φραζομένη εξ αρχής αλήθεια και την πραγματικότητα της αναλύσεως.

β. Το προς τα κάτω αναλογεί στο προς τα άνω, και το προς τα άνω είναι ανάλογον στο προς τα κάτω, προς επιτέλεσιν των θαυμασίων του Ενός μόνον Πράγματος.

Εδώ μας υποδεικνύεται η, γενικότερη και πλουσιότερη σε εφαρμογές στον Αποκρυφισμό, «κλεις της αναλογίας». Το προς τα κάτω ευρισκόμενον, ο υλικός κόσμος, ο οποίος και γίνεται αντιληπτός από τις αισθήσεις μας, είναι ως μία αντανάκλαση εκείνου που υπάρχει προς τα άνω, δηλαδή του υπεραισθητού κόσμου, ή άλλως γνωστού ως αστρικόν ή και αιθερικόν πεδίον. Παράλληλα το μέρος μοιάζει προς το όλον, διότι αυτή η πρώτη Αρχή, η Μονάς, συντρέχει εξ ίσου για την δημιουργία και εξέλιξη των διαφόρων διαβαθμίσεων της Ύλης και τείνει να σχηματίσει ένα σύνολον ολοέν ειδικότερο, αλλά και πολυπλοκότερο, ακολουθώντας πάντοτε όμοιο σχέδιο. Από χημικής απόψεως, η κατασκευή του ατόμου είναι ομοία προς την κατασκευή του ηλιακού συστήματος, ενώ το κύτταρο ενός ζώντος οργανισμού επιτελεί, εν εαυτώ, τις ουσιώδεις λειτουργίες ολοκλήρου του οργανισμού. Παρατηρούμε δηλαδή στο ατομικό δημιούργημα ένα σχέδιο ολοκλήρου του Σύμπαντος Κόσμου εν συνόψει, και η ίδια τάξη, αρμονία και νόμοι υφίστανται και στον μακρόκοσμο όπως και στον μικρόκοσμο.

γ. Και όπως τα πάντα προήλθον εξ Ενός πράγματος, διά της Σκέψεως Ενός, έτοι και τα πάντα εγεννήθησαν εκ του Όντος τούτου διά προσαρμογής.

Προσαρμογή είναι η διαδικασία εκείνη, η οποία κάνει τις ανταγωνιστικές δυνάμεις να συνδυαστούν, ώστε να επιτελεσθεί ένα αποτέλεσμα από κοινού. Επειδή τα πάντα συνίστανται από το ναι και το όχι, το θετικό και το αρνητικό, ο δημι-

ουργικός Ερμητισμός «συμφιλιώνει» την κατάφαση με την άρνηση με την βοήθεια ενός κοινού διαμέσου ή καταλύτου. Και αυτό είναι το μυστικό του «Μεγάλου Έργου», όπου μέσω ενός τρίτου όρου, η κίνηση αποκαθίσταται μεταξύ ενεργητικού και παθητικού, και η δημιουργός ενέργεια κυκλοφορεί μεταξύ θετικού και αρνητικού πόλου του υλικού στοιχείου.

δ. Πατήρ του είναι ο Ήλιος, μήτηρ του η Σελήνη, ο άνεμος το μετέφερε στους κόλπους του, η γη είναι η τροφός του.

Εύκολα διακρίνει κανείς εδώ τα τέσσερα στοιχεία. Ο Ήλιος, σφαίρα πυρφόρος, αντιπροσωπεύει το Πυρ, και η Σελήνη, η επίδραση της οποίας επί του υγρού στοιχείου είναι γνωστή, υποδηλώνει το Ύδωρ. Με μόνη εξαίρεση την γερμανική γλώσσα, ο Ήλιος και η Σελήνη είναι παγκόσμια σύμβολα της θετικής και αρνητικής Αρχής. Οι αλχημιστές αποκαλούν τις Αρχές αυτές (εικ. 6) Πατέρα και Μητέρα, Βασιλέα και Βασίλισσα, Πυρ και Ύδωρ, Θείον και Υδράργυρον, και νοούν τις ουσιώδεις ιδιότητες διακρίσεως των γενών ως ενεργητικότητα αφενός και πλαστικότητα αφετέρου. Γι' αυτό το άρρεν είναι θερμόν, το δε θήλυ υγρόν, και αντιπροσωπεύουν τις δημιουργικές δυνάμεις, ενώ αντιθέτως το ψυχρόν του ανέμου και το ξηρόν της γης είναι οι καταστρεπτικές δυνάμεις. Η δε φύσις ρυθμίζεται διά της κυκλικής διαδοχής των τεσσάρων τούτων ιδιοτήτων ή των αντιστοίχων τεσσάρων στοιχείων.

ε. Ο Πατήρ του παντός είναι το Τέλεσμα, η δύναμις του

6. Οι αλχημικές αρχές σε αλληγορική μορφή (Figuarum Aegyptiorum Secretarum, 18ος αι.).

καθίσταται μεγίστη όταν μετατραπεί εις γην.

Διά την δημιουργία οποιουδήποτε υλικού σώματος, τα τέσσερα στοιχεία πρέπει να συνδυασθούν με την βοήθεια ενός καταλύτου που οι αλχημιστές αποκαλούσαν Σπόρον ή Πεμπτουσία, και οι Πλατωνικοί φιλόσοφοι, όπως και ο Αριστοτέλης, κατονόμαζαν ως Αιθέρα, το τελειότερο των στοιχείων. Ο Σμαράγδινος Πίναξ αποκαλεί την αρχήν ταύτην Τέλεσμα και εκδηλώνεται διά των στοιχείων τα οποία εμψυχώνει, είναι δηλαδή δημιουργός της αντικειμενικής Ύλης. Η Ύλη είναι μία ιδιαίτερη μορφή ενεργείας, όπου αυτή είναι τόσο περισσότερο δυναμική, όσον η ύλη είναι εξ ίσου συμπαγής, δηλαδή γη κατά τον αλχημικό πίνακα των τεσσάρων στοιχείων.

στ. Θα διαχωρίσεις την Γη από το Πυρ, το αραιό από το πυκνό, απαλά και με μεγάλη επιδειξίτητα.

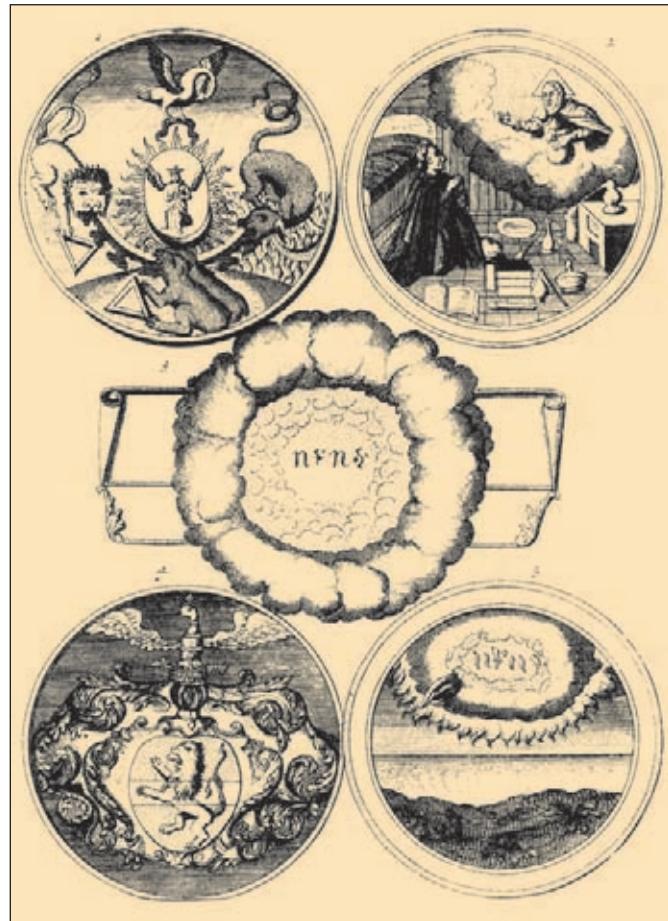
Από φυσικής ή χημικής απόψεως, το «Μεγάλο Έργο» συνίσταται στον διαχωρισμό του καθαρού (πυρός) από του μεμιγμένου διαφόρων ουσιών (γης) και η αλχημική θεωρία του Σμαράγδινου Πίνακος μας υποδεικνύει την διαδοχική κάθαρση των μικτών. Τα μέταλλα, επί παραδείγματι, εξελίσσονται από του χαμηλού σταδίου του μολύβδου σε αυτό του καθαρού χρυσού και ο «μυσημένος» μπορεί να επιταχύνει την εξέλιξη αυτή με την επέμβασή του. Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Γκεμπέρ ή Αλ Γκιαούρ, «φέρατέ μου τους έξι λεπρούς, για να τους θεραπεύσω», αναφερόμενος στα έξι «ατελή» ακόμα μέταλλα. Παράλληλα, από την μικτή ύλη της γης, έπρεπε να διαχωρισθεί η πεμπτουσία, έτσι ώστε να αναπτυχθούν οι ιδιότητες εκείνης της καθαράς ύλης –του χρυσού ή της φιλοσοφικής λίθου ή κάποιου εμβίου υβριδίου– και να έχουμε τις τελικές ιδιότητες του αραιού από το πυκνό. Όμοια όπως στην παρασκευή ενός ομοιοπαθητικού φαρμάκου, διαιρούμε την αρχική χημική ουσία σε απειροελάχιστα τμήματα, δυναμοποιώντας την διά συνεχών κραδασμών, μέχρι να φτάσουμε να έχουμε την θεραπευτική πεμπτουσία του φαρμάκου.

ζ. Θα ανέλθει τότε από την γη στον ουρανό και θα ξανακατέβει αμέσως στην γη, όπου θα συγκεντρώσει τις δυνάμεις των ανωτέρων και κατωτέρων πραγμάτων.

Το Τέλεσμα, ως κύμα ζωής ή θεία πνοή, αδιαλείπτως ανέρχεται από την γη στον ουρανό, και τανάπαλιν, κατέρχεται από τον ουρανού στην γη, αλλά και η ύλη, ως δυναμικό φαινόμενο, διατρέχει διαδοχικά όλους τους βαθμούς πυκνότητος, από των αραιοτέρων μέχρι των συμπαγεστέρων και αντιστρόφων, διά μακροχρόνων διαδοχικών υλοποιήσεων και εξαϋλώσεων. Από την σύγχρονη φυσική και χημεία, το στοιχείο Ράδιον μας δίνει ένα παράδειγμα εκλέπτυνσης διά της μεταστοιχειώσεώς του σε Ήλιον, ενώ αντιστρόφως η ουράνια φασματογραφία μάς δείχνει την διαδοχικήν εμφάνιση στοιχείων ολοέν βαρυτέρων στους ψυχόμενους Ήλιους. Η ιδεώδης μεταστοιχείωσις στο «Μεγάλο Έργο» ετελείτο διά εξαϋλώσεως (εξαχνώσεως) και εν συνεχείᾳ υλοποίησεως.

η. Έτσι θα αποκτήσεις όλη την δόξα του κόσμου και κάθε σκοτάδι θα φύγει μακριά σου.

Από την στιγμή που ο αλχημιστής επιτελούσε το «Μεγά-

7. Η Δημιουργία του Κόσμου κατά τους αλχημιστές (J.C. Barchusen, *Elementa chemicae*, Leyden 1718).

λο Έργο», αποκτούσε πλέον την μακάρια κατάσταση των ανωτέρων οντοτήτων.

θ. Αυτή είναι η πανίσχυρη δύναμη όλων των δυνάμεων, διότι θα νικήσει κάθε τι αραιό και θα διαπεράσει κάθε τι στερεό.

Το Τέλεσμα, ως πανίσχυρο είδος ενεργείας (αραιό).

ι. Έτσι δημιουργήθηκε ο Κόσμος. (εικ. 7)

Καθ' όμοιον τρόπο του «Μεγάλου Έργου».

ια. Εκ των άνω υποδείξεων, θα εκπηγάσουν άπειρες εφαρμογές, των οποίων ο τρόπος επιτεύξεως υποδεικνύεται εδώ.

ιβ. Διά τούτο ονομάσθηκα Ερμής ο Τρισμέγιστος, επειδή κατείχα τα τρία μέρη της συμπαντικής φιλοσοφίας. Κάθε τι που είπα για την κατεργασία του Ήλιου είναι πλήρες.

Το «Μεγάλο Έργο» έχει τρεις απόψεις. Το ορυκτό και την εξέλιξη των υλικών σωμάτων, το φυσιολογικό και την θεραπευτική μέχρι Παλιγγενεσίας και το της εξελίξεως της πνευματικής ανθρωπίνης φύσεως, Μυστικόν Μεγάλον Έργον. Παράλληλα, τρεις είναι οι πανάρχαιες όψεις της φυσικής φιλοσοφίας, ως και θείαι και ιεραί τέχναι καλούμεναι: Η ιερά τέχνη της Αλχημίας, η θεία τέχνη της Αστρολογίας και η υψηλή τέχνη της Μαγείας. Όσο για την τελευταία φράση του κειμένου, είναι μια θετική επαναβεβαίωση της πρώτης και αρχικής φράσεως του «Σμαράγδινου Πίνακος». Ο Ήλιος είναι και πάλι το Πυρ της δ' φράσεως, αλλά και σύμβολον

8. Συμβολική αλχημική απεικόνιση του Σμαράγδινου Πίνακα.

του Χρυσού, και θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι το «Μεγάλο Έργο» της μεταστοιχειώσεως αγενών μετάλλων εις χρυσόν ετελείτο υπό του πυρός και της θερμότητας την οποία εξέπεμπε ένας απλός λύχνος ελαίου, την σωστή χρήση του οποίου εγνώριζε μόνον ο «μυημένος».

Είναι πολύ δύσκολο να αντιληφθεί κανείς το νόημα του «Σμαράγδινου Πίνακος» με την πρώτη ανάγνωση (εικ. 8). Με την επανάληψη, όμως, κυρίως των έξι πρώτων παραγράφων, αρχίζει ο μελετητής να υπεισέρχεται στις βαθύτερες έννοιες του κειμένου, που εξηγεί την προέλευση της υλικής μας ζωής, με συμβολικούς όρους και παραβολές. Δείχνει την μεγάλη Ενότητα του Σύμπαντος Κόσμου και τον τρόπο διάδοσης της οργανικής ζωής, όπως αυτή μεταφέρεται από τους κοσμικούς ανέμους (ιδιαίτερα τους ηλιακούς, οι οποίοι αποτελούνται ουσιαστικά από πρωτόνια και μπορούν να αναπτύξουν πιέσεις μέσα στον διαπλανητικό χώρο), αλλά και πώς αυτή η ζωή τελεσφόρησε στην Γη που την δέχθηκε και την έθρεψε. Το Τέλεσμα ή τελειότης, στο οποίο αναφέρεται, αντιπροσωπεύει την ζωική ουσία και στο μέσον του κειμένου υπάρχει μία παρέκβαση που υποδεικνύει έναν τρόπο διαχωρισμού του Τελέσματος από τα υλικά πράγματα, δηλαδή τον τρόπο απομόνωσης της φιλοσοφικής λίθου. Εν κατακλείδι, στις τελευταίες παραγράφους, περιγράφονται οι αρετές της φιλοσοφικής λίθου και η δύναμη του Συμπαντικού Πνεύματος της Ζωής.

Το αμετάκλητο τέλος της εποχής των Ηρώων

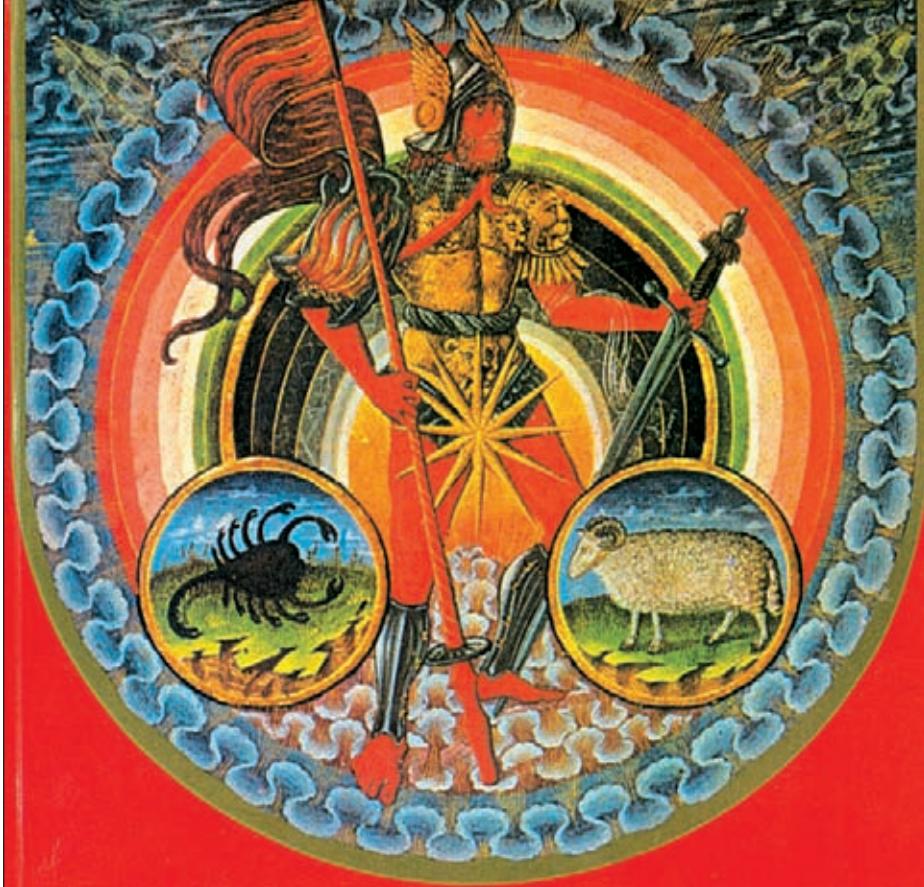
Η ηρωική ελληνική κοινωνία, μέχρι και τους Περσικούς Πολέμους, είχε τον δικό της τρόπο σκέψεως, την δική της φιλοσοφία, όπως λέμε πάντοτε για να προσδιορίσουμε την ιδιαίτερη στάση των ανθρώπων, απέναντι στα ίδια πάντα προ-

βλήματα της ζωής. Οι Έλληνες από την προϊστορία τους και μέχρι τον Ε' αιώνα π.Χ., αναγνώριζαν πως δεν μας κυβερνά μονάχα η τυφλή ορμή της αυτοσυντήρησης, αλλά υπάρχουν κι άλλα κίνητρα, πολύ δυνατότερα, που παρακινούν τον άνθρωπο και τον οδηγούν σε υψηλότερους στόχους. Αυτοί οι στόχοι, αν και εκ πρώτης όψεως δύσκολα αναγνωρίζονται ως χρήσιμοι από τον αμύτη ο χόλο, μολαταύτα, πολύ συχνά, φαίνονται να αξίζουν τόσο πολύ, ώστε οι Έλληνες Ήρωες της προϊστορίας να θυσιάζουν εκούσια την ζωή τους, για να τους επιπεύξουν. Αυτοί οι άυλοι μα τόσο ισχυροί στόχοι, ακριβώς επειδή αξίζουν υπέρμετρα, λέγονται αξίες. Τέτοιες αξίες, φέρ' επειν, υπάρχουν στα ομηρικά έπη και προσδιορίζουν την δράση των ηρώων του Τρωικού Πολέμου. Και είναι η πρώτη φορά που στην ιστορία του ευρωπαϊκού πολιτισμού καταγράφονται τέτοιες αξίες, οι οποίες αν και απλές, υψώθηκαν πολύ γρήγορα σε σύμβολα που στήριξαν την ζωή πολλών, οι οποίοι έζησαν πολύ αργότερα από εκείνη την εποχή των ηρώων ημιθέων, αλλά πρόσφεραν πρόθυμα την ζωή τους «υπέρ βωμών και εστιών», σε εποχές που ακόμα την ζωή του ήρωας την ρύθμιζε προπαντός το συναίσθημα, η ορμή και το πάθος και όχι η λογική (εικ. 9).

Όταν η ρωμαϊκή πολεμική δύναμη επέβαλε μια κοσμοκρατορία, ο ολοκληρωμένος, άρτιος άνθρωπος ή, όπως ακόμα έλεγαν μέχρι τότε, ο άριστος, ήταν εκείνος που είχε κατα-

9. Ο μυθικός Θωρ μάχεται τον δράκοντα Midgard (Henry Fuseli, 1788).

10. Ο αλχημιστής ήρωας.

κτήσει την αρετή, όπως αυτή εκφράζεται στον Όμηρο: «αιέν αριστεύειν και υπείροχον ἔμμεναι ἄλλων» (Ιλ. Ζ 208). Μια έντονη αλλαγή παρουσιάζεται με την επίσημη επικράτηση του Χριστιανισμού στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, όπου οι πολίτες της υποχρεωτικά μάθαιναν για τα υψηλά ιδανικά μιας, εκτός πραγματικότητος, αγάπης.

Ενώ πάντοτε στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας επικρατούσε ο νόμος του ισχυρού και τα σύνορα του απέραντου κράτους κινδύνευαν συνεχώς από επιθέσεις αμέτρητων βάρβαρων φυλών, το πρότυπο για τους νέους δεν ήταν πλέον ο ήρωας Ηρακλής, αλλά ο μάρτυς άγιος της Χριστιανοσύνης. Αυτός δηλαδή ο οποίος δεν πολέμησε, αλλά αφέθηκε να σφagiaσθεί για να μην προδώσει τα πνευματικά του ιδανικά, ώστε να κερδίσει την Βασιλεία των Ουρανών. Έτσι οι νέοι της Αυτοκρατορίας άκουγαν φανατικούς κληρικούς να κηρύγτουν τη αγάπη και την ειρήνη, ενώ στην πραγματικότητα παντού κυριαρχούσαν το μίσος και ο πόλεμος, που τελικά, σε συνδυασμό με την χριστιανική άποψη περί ψυχικής αναπτύξεως του ανθρώπου, έφεραν τον μεσαίωνα και την βαρβαρότητα στα ευρωπαϊκά ήθη. Δεν υπήρχαν πλέον τα πρότυπα των πολεμιστών ηρώων και η Αυτοκρατορία διελύθη, ενώ ο πόλεμος εξακολούθησε να υπάρχει όλο και πιο στυγερός, χάρη στην εξέλιξη της τεχνολογικής επιστήμης, μέχρι και των ημερών μας.

Ο Χριστιανισμός είχε επιφέρει, μέσω του φανατισμού αυτών που τον κήρυτταν, μια πλήρη και ίσως διεστραμμένη διαστρέβλωση στο πρότυπο του ήρωας. Διότι, εάν αυτός αναφέρεται μόνο στα πνευματικά ιδανικά, φαίνεται ότι δεν τον ενδιαφέρουν πλέον τα εγκόσια, δηλαδή δεν τον ενδιαφέρει ούτε η προστασία της πατρίδος, ούτε η προστασία των προσω-

πικών του αγαθών, εφόσον ως άνθρωπος του πνεύματος θεωρεί ότι όλα γύρω του είναι περιστασιακά και ασήμαντα σε σχέση με την μοναδική σταθερή αξία την οποία δέχεται, δηλαδή την ανάπτυξη και την σωτηρία της ψυχής. Όμως η σκέψη του πολεμιστή που αγωνίζεται «υπέρ βωμού και εστιών» επιβάλλεται να κυριαρχείται από την θεραπεία των υλικών αναγκών της αιτήσης πραγματικότητος. Ο πολεμιστής ήρωας είναι σαφώς ένας προσγειωμένος άνθρωπος ο οποίος βιώνει την ωμή πραγματικότητα και όχι ένας εξεζητημένος ίδεαλιστής, δηλαδή ένας καθημερινός άνθρωπος που αγωνίζεται μέσα σε αντίξεις συνθήκες για την επιβίωσή του. Μόνον όταν βιώσει και αυτή την εμπειρία, είναι έτοιμος να δεχθεί άνωθεν την Μύησή του και να αρχίσει να μεταμορφώνεται σε αναζητητή της Πρώτης Αρχής και να καταστεί αλχημιστής (εικ. 10), ο οποίος εντερνίζεται πλέον το ανάλογο πνεύμα, και γνώστης, πλέον, αρχίζει να βιώνει λάθρα, ως ένας κοινότυπος άνθρωπος.

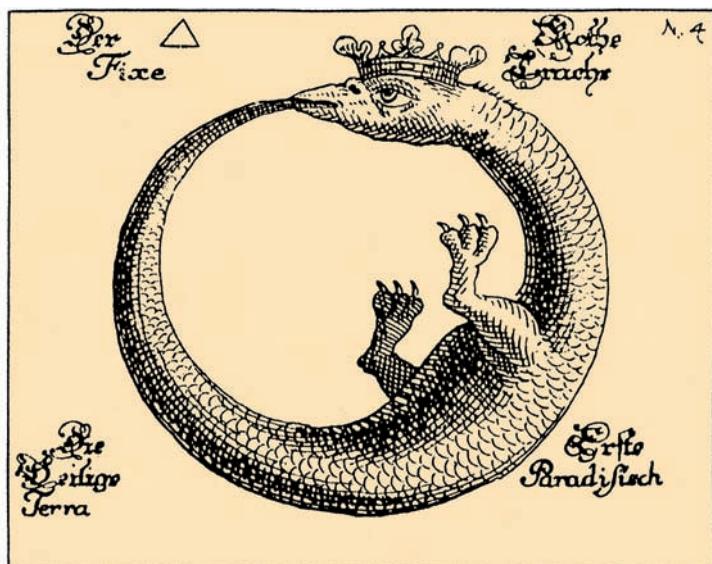
Άλλωστε, αυτό δείχνει και η φρασεολογία των αρχαιοτέρων, γνωστών μέχρι σήμερα, αλχημιστών, λογίων που ζούσαν στην Αίγυπτο και το πιο σύνηθες θέαμα γι' αυτούς ήσαν οι οιβελίσκοι. Ο Ζώσιμος, ο οποίος είναι κατά δύο αιώνες μεταγενέστερος του Πορφυρίου και του Τερτυλιανού, υπαινίσσεται τους ίδιους μύθους και τις ίδιες πεποιθήσεις με τις μυστικές αρχές της Αλχημίας και πολλές φορές γράφει για το ρεύμα του Νείλου (χειρόγραφο 2327, φύλλο 169). Ο Ολυμπιόδωρος, πάλι σοφός αλχημιστής και συγγραφεύς, σύγχρονος του Θεοδοσίου, όταν παραθέτει χωρία των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων θυμίζει τους νεοπλατωνικούς της Αλεξανδρείας του 4ου αιώνος. Στο τέλος πραγματείας κάποιου Ιωάννη αρχιερέως (χειρόγραφο 2327, φύλλο 249) αναγράφονται τα ονόματα των χημικών εργαστηρίων που παρασκεύαζαν την φιλοσοφική λίθο: Γη Θεβαΐδας, Ηρακλεούπολη, Αφροδίτη, Απόλλωνα πόλη, Ελεφαντίνη, όλες πόλεις της Αιγύπτου. Προφανώς ο κατάλογος αυτός, ο οποίος έχει αντιγραφεί από τον πρόλογο ενός κειμένου του Αγαθαρχίδη για την «Ερυθρά Θάλασσα» αφορά τις μεταλλουργικές επιχειρήσεις που ευρίσκοντο στην Αίγυπτο, και ίσως στους τόπους αυτούς να εξαγόταν από διάφορα ορυκτά ο χρυσός, όμως εξίσου πιθανόν είναι να κατασκευάζονταν εκεί χρυσός. Ο Αγαθαρχίδης στις περιγραφές του για τους «μεταλλωρύχους» χρυσού αυτών των κέντρων επικαλείται ανάλογες αναφορές του Διοδώρου του Σικελιώτη, Γ 12-13 και Αγαθαρχίδης, στο *Geographi Graeci Minores*, τ. Α΄, σ. 122-129). Οπωσδήποτε την βαρύτητα του κειμένου του Αγαθαρχίδη ενισχύει το γεγονός αφενός ότι

μέρος αυτής της καταγραφής περιλαμβάνεται στο χειρόγραφο του Αγίου Μάρκου (2ο φύλλο, 138-141) του Έλληνα καρδιναλίου Βησσαρίωνος, αλχημιστή του 15ου αιώνα, και μαθητή του Γεωργίου Γεμιστού Πλήθωνος, και αφετέρου ότι το χωρίο του Αγαθαρχίδη σώθηκε από τον Έλληνα αλχημιστή και Πατριάρχη Φώτιο και εκδόθηκε όπως ήδη αναφέραμε στο *Geographi Graeci Minores*, τ. Α΄, σ. 122-129. Τέλος, τα κείμενα τα οποία αναφέρονται στο φιλοσοφικόν ωόν ή άλλως λίθον της Αιγύπτου και «τα περί του όφεως που δάκνει την ουρά του» (εικ. 11) είναι και τα δύο σύμβολα του Σύμπαντος και της Αλχημίας. Περιλαμβάνουν μία ολόκληρη συμβολική ονοματολογία προς χρήσιν των μυημένων της ιεράς τέχνης. Μία ονοματολογία και ένα αινιγματικό γλωσσάριο στο οποίο πολλές φορές αναφέρονται και οι Έλληνες αλχημιστές, όπως ο Ψευδο-Δημόκριτος, ο Ζώσιμος, ο Συνέσιος και ο Ολυμπιόδωρος, ως εις το γλωσσάριο των διδασκάλων, στα μυστικά βιβλία των αρχαίων Ελλήνων, όπως αναγράφονται αυτοί στο «παραδοσιακό βιβλίο των Προγόνων» (χειρόγραφο 2327, φύλλο 149).

Ας επανέλθουμε, όμως, στον κατάλογο του Αγαθαρχίδη. Αυτός πρέπει να είναι αρκετά παλαιός, διότι τα ονόματα των πόλεων που αναφέρει δεν είναι γνωστά μετά την αραβική κατάκτηση και δεν αναφέρεται και άλλος τόπος της Αιγύπτου από εκείνους που βρίσκουμε αργότερα, στον 7ο αιώνα. Όλα αυτά μας παραπέμπουν στην Αίγυπτο, αλλά στην γνωστική και εξεληνισμένη Αίγυπτο της Αλεξανδρείας, της εποχής της ρωμαϊκής κυριαρχίας του 3ου και 4ου αιώνα. Υπογραμμίζουμε, όμως, ότι σε όλα τα ως άνω δεν υφίσταται καμία σαφής απόδειξη επιβεβαιωμένων σχέσεων μεταξύ κάποιων αλχημιστικών διδασκαλιών και της αιγυπτιακής θρησκείας.

Κατά τον 17ο αιώνα, έγινε πολύς λόγος για κάποιον πίνακα του Ερμού, δηλαδή ιερογλυφικό πάπιρο, ο οποίος βρίσκεται στο Τουρίνο. Ο Ιησουΐτης Κίρχερ (Ath. Kircher, *Alchemia hieroglyphica*, Ρώμη 1653) ασχολήθηκε με το αρχαίο τούτο σύγγραμμα, το οποίο περιέχει και την θεωρία του Μεγάλου Έργου, καθώς υπάρχει σε αυτό η ερμηνεία του υδραργύρου των φιλοσόφων και η παγκόσμια σπαγειρική ιατρική¹, δηλαδή η θεραπευτική που χρησιμοποιεί χημικά φάρμακα και είναι αντίθετη προς την γαληνική, η οποία χρησιμοποιεί φυτά. Και όμως, όλα αυτά, κατά την κατηγορηματική διαβεβαίωση του Κίρχερ ήσαν καθαρή φαντασία, για τον απλούστατο λόγο ότι οι διανοούμενοι του 17ου αιώνα αγνοούσαν παντελώς έστω τις πρώτες αρχές της ανάγνωσης των ιερογλυφικών. Όμως ανάλογες ιδέες επικρατούσαν και στην αρχαιότητα. Ο Ιάμβλιχος επί παραδείγματι, για τις αρχαίες στήλες του Ερμού, πάνω στις οποίες ήταν αναγραμμένη όλη η σοφία, όπως και ο σύγχρονός του ιστοριογράφος και αστρολόγος Μανέθων, αναφέρει τις ιερές βίβλους των αδύτων και μυστηριώδων στηλών του πανσόφου Ερμού (Μανέθων, *Αποτελεσματικά, βιβλίο Ε'*: Από τα άδυτα των ιερών βιβλίων και τις κρυφές στήλες που άνοιξε ο Πάνσοφος Ερμῆς).

Το ίδιο λεξιλόγιο χρησιμοποιούν και οι πρώτοι γνωστοί Έλληνες αλχημιστές, όπως ο Ολυμπιόδωρος, οι οποίοι παραδέχονται την παράδοση αυτής της επιστήμης, δεχόμενοι ότι το μυστικό τους γράφεται στους οβελίσκους με ιερογλυφική γραφή. Ο Ολυμπιόδωρος, μάλιστα, παρέχει ακριβείς μαρτυρίες για τις επιγραφές του ναού της Ισίδος [αναμφιβόλως πρόκειται για τον ναό των Φιλών, που είχε επισκεφθεί παλαιότερα όπως αναφέρει ο ίδιος, και τους ναούς του Λιβυκού όρους (Ατλαντος)]. Για ποιο λόγο οι αλχημιστές άραγε συνέδεαν τις ιδέες τους με τις αρχαίες αυτές γραφές, των οποίων το νόημα δεν εννοούσαν πλέον; Μήπως υπήρχαν μέσα στους ναούς στήλες, οι οποίες περιείχαν τους τύπους της ιεράς τέχνης, όπως αναφέρουν ο Ζώσιμος και ο Ολυμπιόδωρος;

11. Ο ουροβόρος όφις, σύμβολον του Σύμπαντος και της Αλχημίας (Abraham Eléazar, *Donum Dei*, Erfurt, 1735).

Η διάσωση του ελληνικού πνεύματος και της τεχνολογίας κατά τα πρώτα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας

Η Αλχημία, ως Ιερά Τέχνη και Επιστήμη, εμφανίζεται ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους στην Ελλάδα και, ενστερνιζόμενη καθ' οδόν τις ιδέες του Ηρακλείτου «περί του πυρός», αναπτύχθηκε ακόμη περισσότερο μέχρι την εποχή του Σωκράτους, του οποίου ο δάσκαλος Αρχέλαος είναι ο πρώτος φυσικός φιλόσοφος και αλχημιστής που γνωρίζουμε στην Αθηναϊκή Δημοκρατία.

Η Αλχημία, η οποία μέχρι τότε απεκαλείτο Αρχή Μία, από τον Ε' αιώνα π.Χ. άρχισε να γίνεται γνωστή και ως Χυμευτική, κυρίως από τους σπαγειριστές ιατροφιλοσόφους της σχολής του Ιπποκράτους. Βασιζομένη κυρίως στην φιλοσοφία του Ηρακλείτου, όπως αναφέραμε, η οποία εκτιμούσε τις εφαρμοσμένες αρχές που εδράζονταν σε ορθολογιστικές αρχές και έννοιες, καθιέρωσε πλέον το πείραμα και την ωφελιμοτική άποψη της φυσικής φιλοσοφίας. Η ανάπτυξη

της, στην κλασική Ελλάδα και στους ελληνιστικούς χρόνους, υπήρξε συνεχής μέχρι και την απαρχή της ρωμαιοκρατίας, οπότε άρχισε να φθίνει ως επιστήμη για το ευρύ κοινό. Στους ρωμαϊκούς χρόνους πλέον, η Αλχημία ή Χυμευτική εκφυλίζεται και από Ιερά Τέχνη και Επιστήμη καταντά ένα συνονθύλευμα μυστικιστικών θεοσοφικών δοξασιών και μαγγανείας, αλλά πάντοτε μαζί με αρκετές επιστημονικές γνώσεις, κυρίως πάνω στην μεταλλουργία.

Με την επικράτηση του Χριστιανισμού στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, θεωρήθηκε ύποπτη και απεχθής τέχνη, ως μέλος της παγανιστικής λατρείας, όμως πολύ γρήγορα, κατά την διάρκεια του 4ου αιώνα, προσεταιρίστηκε πολλούς χριστιανούς λογίους, ενώ παράλληλα εθνικοί αλχημιστές αισπάζονταν τον χριστιανισμό, όπως ο Ζώσιμος Πανοπολίτης, επίσκοπος Πενταπόλεως, ο Συνέσιος Κυρηναίος, επίσκοπος Πτολεμαΐδος, κ.ά. Τελικά, τον 5ο αιώνα, εθνικοί και χριστιανοί αλχημιστές συνυπάρχουν ως χυμευτές, χωρίς να κατηγορούνται για ειδωλολατρία. Πολλοί από αυτούς, όταν οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες της Ανατολής, που σήμερα ονομάζουμε Βυζάντιο, όπως ο Θεοδόσιος, ο Ζήνων και ο Ιουστινιανός, κήρυσσαν διωγμούς, τόσο κατά των εθνικών όσο και κατά των αιρετικών χριστιανών, έβρισκαν καταφύγιο στην Συρία, επαρχία μεν της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά ανεκτική στην γνώση και την φιλοσοφία, λόγω της πνευματικής ανάπτυξης της χώρας αυτής από τότε που ήταν επικράτεια των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Σελευκιδών, και του Αντίοχου του Επιφανούς.

Ήδη από τον Γ' αιώνα π.Χ., ένα ικανό μέρος των έργων των Ελλήνων φιλοσόφων είχε μεταφραστεί στην συριακή γλώσσα, η οποία εθεωρείτο ως η μόνη λόγια γλώσσα της Ανατολής, ικανή να εκφράσει τα λεπτά νοήματα του ελληνικού πνεύματος και αυτό γιατί ήταν μια παραλλαγή της αραμαϊκής, η οποία ήταν και αυτή μια αρχαιότερη πελασική διάλεκτος.

Μια περαιτέρω πολιτισμική ώθηση, ελληνικής κατευθύνσεως, παρατηρείται τα χρόνια μετά το 325, όταν στην Σύνοδο της Νικαίας καταδικάστηκε, ως αιρετικός, ο ιερέας Άρειος, και ένας σημαντικός αριθμός μορφωμένων και λογίων οπιαδών του κατέφυγαν στην Συρία. Όμως, το μεγάλο κύμα νέων μορφωμένων φυγάδων ξεσπά έναν αιώνα μετά, το 431, με την Σύνοδο της Εφέσου, όταν καθαιρείται από τον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολεως ο, καταγόμενος από την Συρία, Πατριάρχης Νεστόριος (380-451), επειδή διακήρυξε ότι ο Ιησούς Χριστός είναι διπρόσωπη θεότης, στην οποία το ένα πρόσωπο αντιπροσωπεύει τον θείο χαρακτήρα και το άλλο τον ανθρώπινο. Ο Νεστόριος κατέφυγε και αυτός στην Συρία, όπου ίδρυσε την Νεστοριανή Μονοφυσιτική Εκκλησία, η οποία εξαιπλώθηκε ταχύτατα ως ανεξάρτητη χριστιανική αίρεση στην Συρία, την Περσία, την Αίγυπτο, ακόμα και την Αβησσονία. Το μορφωτικό υπόβαθρο των μονοφυσιτών ήταν εντελώς ελληνικό και, παρά το γεγονός ότι οι Μονοφυσίτες ή Νεστοριανοί ανήκαν σε διάφορες

εθνότητες, είχαν σε μεγάλη εκτίμηση και έδειχναν την προτίμησή τους στην αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία, χωρίς καμία προκατάληψη για το εθνικό της περιεχόμενο. Αυτός είναι ο λόγος που οι περισσότεροι διανοητές και λόγιοι της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας επί πολλούς αιώνες προέρχονταν από την Συρία, όπως και από την Αίγυπτο. Οπωσδήποτε, όπως θα δούμε περαιτέρω, ανάμεσα στους διανοούμενους αυτούς υπήρξαν και πολλοί αλχημιστές.

Η αρχαιότερη Σχολή στην Μέση Ανατολή, πριν από την ανάδειξη και την ανάπτυξη της Αραβικής Επιστήμης, ήταν η Σχολή της Εδέσσης της Συρίας, μέχρι και τα τέλη του 5ου αιώνα. Εκεί μεταφράστηκε για πρώτη φορά το έργο του Αριστοτέλους στα συριακά, και μάλιστα με μεγάλη επιτυχία. Δυστυχώς, όμως, η Έδεσσα βρισκόταν εντός των ορίων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και έτσι, το 489, με διάταγμα του αυτοκράτορα Ζήνωνα, διαλύθηκε η Ακαδημία της Εδέσσης και οι Νεστοριανοί φιλόσοφοι, μεταξύ των οποίων και πολλοί αλχημιστές, κατέφυγαν στην Περσία. Το φαινόμενο αυτό επανελήφθη μερικά χρόνια αργότερα, το 529, όταν ο αυτοκράτωρ Ιουστινιανός κατήργησε την Ακαδημία του Πλάτωνος, αλλά και κάθε είδος εθνικής φιλοσοφίας στην επικράτειά του.

Η Σχολή της Εδέσσης μεταφέρθηκε στην πόλη Νίσιβη της Περσίας, όπου οι Πέρσες, λαός ευγενής και πολιτισμένος, με επίσημη θρησκεία τον Ζωροαστρισμό αλλά ανεξίθρησκοι και ανεκτικότατοι στα άλλα δόγματα, υποδέχθηκαν τους λόγιους Νεστοριανούς Χριστιανούς με αδελφικά συναισθήματα. Εκεί, στην Νίσιβη, έγινε η μετάφραση ενός μεγάλου αριθμού αρχαίων ελληνικών βιβλίων στην συριακή γλώσσα, εξ αυτών αρκετά μεταφράσθηκαν και στα περσικά. Μεταξύ μιας τεράστιας ποικιλίας μεταφρασθέντων βιβλίων Φιλοσοφίας, Μαθηματικών, Αστρονομίας, Βοτανικής και Ιατρικής, υπήρξαν και βιβλία Αλχημίας, πράγμα που σημαίνει ότι η Αλχημία διατηρούσε σημαντική θέση στην φυσική φιλοσοφία εκείνης της εποχής. Είναι ενδιαφέρον το ότι πολλά από τα έργα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, και κυρίως αυτά της Αλχημίας, παρέμειναν γνωστά μόνο από την συριακή τους μετάφραση, διότι τα πρωτότυπα ελληνικά είχαν καταστραφεί, σύμφωνα με τα διατάγματα του Διοκλητιανού και του Θεοδοσίου. Τα συριακά αυτά συγγράμματα μεταφράσθηκαν αργότερα στα αραβικά, τα οποία υπήρξαν με την σειρά τους πρωτότυπα για την μετάφρασή τους στα λατινικά.

Στην Περσία τότε βασίλευε ο οίκος των Σασσανιδών, ο οποίος ήταν ευνοϊκά διατεθειμένος απέναντι στην ελληνική παιδεία, και ιδιαίτερα ο βασιλεύς Χοσρόης ο Α' (531-578) ο οποίος ίδρυσε Ιατρική Σχολή στην πόλη Τζοντισαπούρ, το 570, με καθηγητές Νεστοριανούς λογίους και με ιπποκράτεια κατεύθυνση στην διδασκαλία. Εκεί, για πρώτη φορά στον κόσμο, χρησιμοποιήθηκαν ως συγγράμματα σπουδών της Ιατρικής τα έργα του Ιπποκράτη και του Γαληνού, τρεις οιόληρους αιώνες πριν από την, κακώς θεωρούμενη ως πρώτη, Ιατρική Σχολή του Σαλέρνο της Ιταλίας. Παράλληλα, ιδρύθηκαν Πανεπιστημιακές Σχολές γενικών μαθημάτων στις πόλεις Ροζάν και Νινευή, πάλι με Νεστο-

ριανούς λογίους, όταν στο Βυζάντιο με αυτοκρατορικά διατάγματα, καταργήθηκε η διδασκαλία, όχι μόνον φιλοσοφικών μαθημάτων, αλλά ακόμα και αυτών των Μαθηματικών, της Μουσικής, της Γυμναστικής και άλλων.

Τον 7ο αιώνα, ανέρχεται στο τότε διεθνές προσκήνιο το έθνος των Αράβων, οι οποίοι μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα κατακτούν την Συρία, την Αίγυπτο και την Περσία (642), καθώς και όλη την Δυτική Ασία και την Βόρειο Αφρική. Οι Άραβες, με τον φανατισμό της νεοσύστατης μονοθεϊστικής θρησκείας τους, κατέστρεψαν όλους τους χριστιανικούς ναούς και σχολές στην Αλεξανδρεία, την Ιερουσαλήμ και την Αντιόχεια, καθώς και ότι είχε απομείνει από τα βιβλία της βιβλιοθήκης της Αλεξανδρείας, μετά τους εμπρησμούς του Ιουλίου Καίσαρος, του Διοκλητιανού και του Θεοδοσίου. Το κλίμα ηρέμησε κάπως έπειτα από περίπου μία γενεά, με την δυναστεία των Ομμεϋαδών, οι οποίοι, ως οικογένεια, κυβέρνησαν περίπου έναν αιώνα την Δαμασκό, πρωτεύουσα του Αραβικού κράτους. Οι Ομμεϋάδες δεν ενόχλησαν τους Νεστοριανούς της Νισίβης και του Τζοντισαπούρ, οι οποίοι εξασκούσαν την Αλχημία, και έδειξαν

12. Ο μοναχός και αλχημιστής Μοριανός με μαθητή του (χαλκογραφία του 1617).

13. Ο Ουμαήλ αλ Ταμιμί (περ. 900-960) ετοιμάζεται να εισέλθει στον Οίκο της Σοφίας (μικρογραφία του 14ου αι.).

ενδιαφέρον και για την επιστήμη αυτή. Περιέσωσαν αρκετές από τις συριακές μεταφράσεις των σχετικών συγγραμμάτων των αρχαίων Ελλήνων που υπήρχαν στην Συρία και την Περσία. Ονόμασαν μάλιστα την, γι' αυτούς νέα, επιστημονική γνώση Al Kumiya (Αλκυμία) από την ελληνική λέξη Χυμεία των συριακών χειρογράφων. Έκτοτε καθιερώθηκε ο όρος Αλχημία αντί του Αρχημία και οι λέξεις Αρχημία και Χυμευτική ξεχάστηκαν ολοσχερώς στην Μέση Ανατολή, την Αίγυπτο και την Μεσοποταμία, με μόνη χρήση της στο Βυζάντιο, όπου υποδήλωνε την χρυσοποιία ή την παρασκευή χρήσιμων υλών του καθημερινού βίου, όπως σάπωνες, αρώματα, αλλά και ισχυρά συνδετικά κονιάματα δομικής.

Ένας μάλιστα από τους Ομμεϋάδες πρίγκιπες, ο χαλίφης Χαλίντ μπεν Γιαζίντ Ιμπν Μοναβίγια (665-704), μελετητής των αλχημικών χειρογράφων των Νεστοριανών σοφών, τα οποία όμως δεν κατανοούσε πλήρως, αναζήτησε έναν μύστη αλχημιστή για να διδαχθεί από αυτόν. Τον βρήκε στο πρόσωπο του Ελληνοσύριου μονοφυσίτη μοναχού Μοριανού (εικ. 12), ο οποίος ζούσε στην Ιερουσαλήμ και έχαιρε φήμης διακεκριμένου αλχημιστή. Ο Μοριανός δέχθηκε να διδάξει τον Χαλίντ τις αρχές της Ιεράς Τέχνης. Ο Ομμεϋάδας Χαλίφης εξελίχθηκε σε ικανότατο αλχημιστή και ιδρυτή του αραβικού κλάδου της Αλχημίας, συνυφασμένου πλέον με την ιδιοτυπία του πνεύματος και της μυστικοπαθούς ιδιαιτερότητας του Ισλάμ, με την συγγραφή ενός αποκρυφιστικού έργου Αλχημίας με τίτλο Ο παράδεισος της Σοφίας. Ο δάσκαλός του Μοριανός θεωρείται, αν και Έλλην, ότι ανήκει στην αραβική Αλχημική Σχολή και υπήρξε ένας από τους διαπρεπέστερους μύστες της εποχής

του, και ένας από αυτούς οι οποίοι, κατά τα αραβικά λεξικά, επέτυχαν το «Μέγα Έργο», δηλαδή την μετατροπή ενός αγενούς μετάλλου σε χρυσό. Το έργο του Βίβλος των συνθέσεων της Αλχημίας είναι ιδιαίτερα γνωστό, διότι δ' αυτού εισήχθη αργότερα η Αλχημία στην Δυτική Ευρώπη. Τα κείμενα του Μοριανού αποτελούν το πρώτο βιβλίο Αλχημίας που μεταφράσθηκε στα λατινικά από τον Άγγλο μοναχό Ροβέρτο του Τσέστερ (Robert of Chester) το 1144.

Τον επόμενο αιώνα, οι φωτισμένοι χαλίφες της Βαγδάτης, χρησιμοποίησαν και αυτοί τους χριστιανούς σχολιαστές της Συρίας, για να μεταφράσουν στα αραβικά τα έργα του Αριστοτέλη, του Ευκλείδη, του Αρχιμήδη, του Ιπποκράτη, του Γαληνού και άλλων Ελλήνων. Από τον 8ο μέχρι τον 13ο αιώνα, συνεχίσθηκε η μετάφραση και η μελέτη των ελληνικών κειμένων σε αραβικά πανεπιστήμια, τα οποία ιδρύθηκαν στην Βαγδάτη, την Δαμασκό, την Κόρδοβα και το Τολέδο. Ανεφάνησαν τότε πολλοί σημαντικοί Άραβες φυσικοί φιλόσοφοι και αλχημιστές, των οποίων η βαθιά επιρροή θεωρείται ακόμα και σήμερα σημαντική. Ανάμεσα στους πλέον διαστήμους ήταν ο Αλ-Κίντι (πέθανε στα 873), ο Αλ-Φαραμπί (πέθανε στα 950), ο Ουμαήλ Αλ Ταμιμί (πέθανε στα 960) (εικ. 13), ο Αβικέννας (πέθανε στα 1037) και ο Αβερρόης (πέθανε στα 1198).

Οι Ομμεϋάδες θέλησαν να επεκτείνουν τις κτήσεις τους και στην Ευρώπη, κατακτώντας πρώτα το Βυζάντιο, όμως το 670 ήττήθηκαν οικτρά από τον βυζαντινό στρατό και στόλο, με αποτέλεσμα να αποτραπεί η επέκτασή τους προς τα βόρεια και τα βορειοανατολικά. Έκτοτε το Βυζάντιο υπήρξε φραγμός στην εισροή των αραβικών στιφών στην Ευρώπη, και αυτό έγινε εφικτό με το νέο υπερόπλο εκείνης της εποχής, το υγρόν πυρ. Διότι, όπως φαίνεται, οι πρώτοι Βυζαντινοί αυτοκράτορες, μέσα στον χριστιανικό φανατισμό τους, κυνήγησαν ανηλεώς την ελληνική φιλοσοφία, αλλά, ως γνήσια τέκνα του ρωμαϊκού κράτους, ουδέποτε εγκατέλειψαν την τεχνολογία, μέσω της οποίας και η Ιερά Τέχνη μπόρεσε να επιζήσει στους κόλπους του Βυζαντίου, και να εμφανιστεί ένα από τα πολλά παράγωγά της, το υγρόν πυρ.

Εφευρέτης του υγρού πυρός θεωρείται ο Έλλην αρχιτέκτων Καλλίνικος, ο οποίος γεννήθηκε περί το πρώτο τέταρτο του 7ου αιώνα, στην Ηλιούπολη της Αι-

γύπτου, και σπούδασε Φυσική Φιλοσοφία και Μηχανική στην σχολή της Νισίβης με Σύριους Νεστοριανούς μοναχούς ως διδασκάλους. Εκεί ο Καλλίνικος προφανώς διδάχθηκε και τις αρχές της Χυμευτικής, αλλά και της Αλχημίας, επιστημών οι οποίες, παράλληλα με τις έρευνες για τους τρόπους μετατροπής αγενών μετάλλων σε χρυσό, έγιναν αιτία ανακάλυψης πολλών χημικών συνθέσεων και φαρμάκων που χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα. Πειραματιζόμενος με την νάφθα, το πετρέλαιο και τα προϊόντα απόσταξής τους, αλλά και με την ρητίνη αειθαλών δένδρων, όπως το πεύκο, η κυπάρισσος και ο κέδρος, ο Καλλίνικος, βασιζόμενος και σε σχετικό κείμενο του Πρόκλου, παρήγαγε ένα νέο εύφλεκτο υγρό, το οποίο αναφλεγόταν αυτομάτως όταν ερχόταν σε

14. Απεικόνιση πυρφόρου βλήματος σε ναυμαχία (βυζαντινό χειρόγραφο).

15. Εκτόξευσις υγρού πυρός (βυζαντινό χειρόγραφο).

επαφή με το νερό. Τότε, πήγε στην Κωνσταντινούπολη, παρουσιάσθηκε στον τότε Αυτοκράτορα Κωνσταντίνο τον Πωγωνάτο (648-685) και ανέπτυξε την εφεύρεσή του, την οποία εφήρμοσε κατά του στόλου των Σαρακηνών στην ναυμαχία της Κυζίκου, τον οποίο κατέκαυσε, εξασφαλίζοντας την νίκη του Βυζαντινού αυτοκράτορα.

Είναι πιθανόν το υγρό πυρ να ήταν μείγμα νάφθας και φωσφορούχου ασβεστίου, διότι αυτό, πράγματι, αναφλέγεται όταν έρθει σε επαφή με το νερό, ενώ εν συνεχείᾳ, το φωσφορούχο ασβέστιο, μετά την επαφή με το νερό, αντιδρά εκ νέου και παράγει φωσφορούχο υδρογόνο, το οποίο αναφλέγεται στον αέρα, δημιουργώντας μια πραγματική κόλαση πυρός, όπως αναφέρουν και οι αραβικές πηγές.

Οπωσδήποτε, η νάφθα και το πετρέλαιο ήταν ήδη γνωστά στους Έλληνες, τουλάχιστον από την εποχή του Ηροδότου. Ονόμαζαν δε την νάφθα ἔλαιον Μηδίας, διότι οι αρχαιότερες γνωστές πηγές νάφθας βρίσκονταν στην Μηδία (Περσία). Μάλιστα, ο Αρριανός αναφέρει ότι νάφθα χρησιμοποιήσαν οι πολιορκημένοι Φοίνικες της Τύρου εναντίον του στρατού του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Όμως, ο Καλλίνικος, πέραν του ότι βελτίωσε τις εμπρηστικές ύλες της ελληνικής αρχαιότητας, αλλά και της νεοτέρας ρωμαϊκής εποχής, εργάσθηκε και πάνω στον καλύτερο τρόπο εκτόξευσης του ελληνικού ή υγρού πυρός (εικ. 14). Βελτίωσε τις βαλλίστρες που ήδη υπήρχαν για την ρίψη βλημάτων με νάφθα (εικ. 15) και παράλληλα κατασκεύασε μηχανικούς μεταλλικούς σίφωνες εκτόξευσης υγρού πυρός (εικ. 16), εδραζόμενους στο κατάστρωμα των βυζαντινών πλοίων, όπως και ορειχάλκινους χειροσίφωνες με μηχανισμό αντλίας, δηλαδή μικρά φορητά φλοιογοβόλα (εικ. 17). Μηχανισμοί αντλίας για εκτόξευση υγρών εν γένει υπήρχαν ήδη από τον Β' αιώνα π.Χ., ως εφεύρεση του Αλεξανδρινού μηχανικού Κτησιβίου, ενώ ήδη ανεφέρετο ότι ο φυσικός φιλόσοφος και αλχημιστής Πρόκλος (410-485) είχε χρησιμοποιήσει ένα παρεμφερές ειμπρηστικό υγρό.

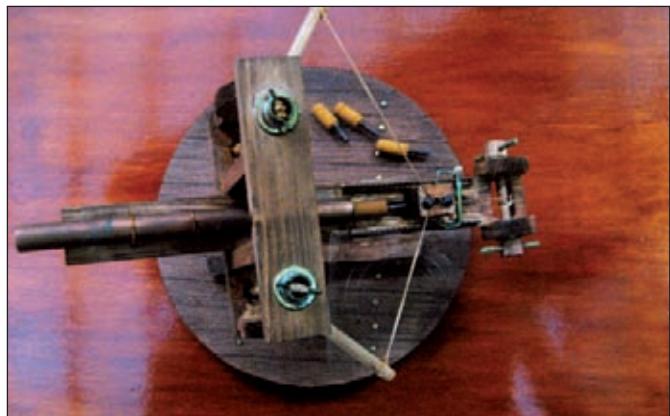
Για τους συγχρόνους του Καλλινίκου, το υγρόν πυρ περιεβάλλετο από βαθύ μυστήριο, όσον αφορά στην παρασκευή του, ίδιο με αυτό που κάλυπτε τις αποκρυφιστικές μεθόδους και εφαρμογές της Αλχημίας, ενώ στους Βυζαντι-

νούς, οι οποίοι ασχολούντο με την παραγωγή και την χρήση του ελληνικού πυρός, είχαν διθεί αυστηρές νουθεσίες, αλλά και απειλές από τον Αυτοκράτορα, για την τήρηση του μυστικού αυτού, όπως φαίνεται και στο έργο του Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου *Προς τὸν ἴδιον οὐρανὸν Ρωμανόν*, όπου ο συγγραφέας αναφέρει: «περὶ τοῦ υγροῦ πυρός, του διὰ τῶν σιφώνων εκφερομένου. Καὶ αυτὸ Θεού δι' Αγγέλου τω μεγάλω και πρώτω Βασιλεύ Χριστιανώ αγίω Κωνσταντίνω εφανερώθη και εδιδάχθη».

Το «ελληνικό πυρ» δεν ήταν το μόνο επιστημονικό τεχνικό επίτευγμα που διεσώθη στους πρώτους, και τους πλέον σκοτεινούς, αιώνες ζωής του Βυζαντίου. Υπήρχαν και άλλα, όπως ο λεγόμενος «μαγικός καθρέφτης» και ο «χρυσός πλάτανος», αμφότερα δημιουργήματα της Ερμητικής Επιστήμης.

Για τον «μαγικό καθρέφτη», ο οποίος εβρίσκετο στα ανάκτορα της Κωνσταντινουπόλεως, γνωρίζουμε από το ιστορικό βιβλίο του υποτιθέμενου μητροπολίτη Μονεμβασίας Δωροθέου, του γνωστού ως Χρονογράφου. Το χειρόγραφο αυτό, του 16ου αιώνα, διεσώζετο στην βιβλιοθήκη του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη (υπ' αριθμόν 462 και κατά παλαιοτέραν αριθμησιν 569), όπου το 1886 ανεύρε και αντέγραψε αυτό ο Ιωάννης Ψυχάρης και το εξέδωσε στο Παρίσι το 1888. Οι ιστορικές διηγήσεις τις οποίες απέσπασε εκ του χειρογράφου χρονικού ο Ψυχάρης αναφέρονται στην εποχή της βασιλείας του Θεοφίλου (829-842) και του διαδόχου του Μιχαήλ Γ' (842-867) και αναγράφονται με πολύ μικρές διαφορές, οι αυτές, και στο Ιστορικό Βιβλίο του Ψευδοδωροθέου, στην εν Βενετία έκδοσή του, του 1750. Αναλύονται δε, με ποικίλα επιστημονικά σχόλια, σε μια ολιγοσελίδο έκδοσή τους, το 1904, από τον Ν. Γ. Πολίτη, στο πλαίσιο του έργου του *Παραδόσεις*.

Η διήγησις για τον «μαγικό καθρέφτη» έχει ως εξής: Ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ Γ', ο επονομασθείς στην ιστορία «μέθυσος», αφού παρακολούθησε τους αιώνες στον Ιππόδρομο, επέστρεψε στο «παλάτιον» και επεδόθη σε οινοποσία με τους φίλους του «καὶ εκεί εἰς την μεγάλην χαράν και ευθυμίαν όπου είχαν, ήλθεν ο γραμματικός του και είπε· να

16. Βυζαντινή βαλλίστρα υγρού πυρός (κατ' αναπαράστασιν Πολεμικού Μουσείου).

ηξεύρεις, αφέντη βασιλεύ, ότι οι Τούρκοι ετοιμάζονται με φουσάτα, και έρχονται καταπάνω της βασιλείας σου να σε πολεμήσουν. Και να ακούετε πόθεν το έμαθε ο γραμματικός. Η βασιλεία είχεν ένα καθρέφτην μέγαν και θαυμαστόν, τον οποίον τον έκαμε με αστρονομικήν τέχνην Λέων ο σοφός. Και εκεί μέσα έβλεπες όλον τον κόσμον, τους βασιλείς, τους αφέντας, τους στρατηγούς, τα φουσάτα, τα άλογα, τα άρματα, τα κάστρα, τας χώρας, και ει τι ήθελες και επεθύμεις να ίδης εις άλλον κόσμον, υπήγαινες και το έβλεπες εις τον καθρέφτην, καθώς να ήσουν και εις τον κόσμον εκείνον να το έβλεπες και ει τι συμβουλίας και απόφασιν έκαμναν οι βασιλείς, και οι άλλοι αυθένται διά πάσαν υπόθεσιν, και περί πολέμων πόσα φουσάτα εσύναζαν και πώς τα αρμάτων, και πού θέλουν να υπαγαίνουν, εκεί τα έβλε-

πες όλα καταλεπτώς. Και ούτως ο γραμματικός επήγεν εις τον καθρέφτην, και είδε τα φουσάτα των Τουρκών, οπού εμαζώνοντο να έλθουν να πολεμήσουν την Κωνσταντινούπολιν, και υπήγε και ειπέ το του βασιλέως. Και καθώς το ίκουσεν ο βασιλεύς εκεί εις την τράπεζαν, εφάνη τον πολλά κακόν διά την χαράν οπού είχε και εχαίρετο. Και διά να μηδέν παύσουν οι χοροί και τα παιγνίδια και η τράπεζα, απέστειλεν έναν από τους υπηρέτας του και ετζάκισέν τον τελείως και συνέτριψε τον καθρέφτην εκείνον τον πολυτίμητον και αξιέπαινον. Και τον γραμματικόν ύβρισεν ύβριτας μεγάλας και εδώληξε τον από το παλάτι».

Ο μαγικός καθρέφτης, όπως συμπεραίνει και ο μέγας λαογράφος Ν. Γ. Πολίτης, δεν είναι φαντασία του Ψευδοδωροθέου, αλλά και του παλαιοτέρου χρονογράφου Μιχαήλ του Γλυκά, διότι από μαγικά κάτοπτρα, τα οποία αποκαλύπτουν τα μακράν συμβαίνοντα, βρίθει η ελληνική γραμματεία ήδη από την εποχή του Ομήρου. Όπως αναφέρεται στο θ (555-566) της Οδύσσειας, έκαστο εκ των πλοίων των Φαιάκων διέθετε από μια παρεμφερή συσκευή –κάτοπτρο–, η οποία έδειχνε με κάθε λεπτομέρεια οποιοδήποτε σημείο στην γη. Άλλα και σε μια τοπική παράδοση της Αγίας Άννης της Ευβοίας περιγράφεται αρχαίος καθρέπτης, στον οποίο εφαίνοντο όλα τα μακράν υπάρχοντα (Hahn, *Griech. u. alban. Märchen*, τ. II, σ. 203, αρ. 9, πα-

ραλλ. 2). Σε άλλη παράδοση, πάλιν του αυτού τόπου, μία βασιλοπούλα κατέχει κάτοπτρον, στο οποίο φαίνονται όλα, οπουδήποτε και αν κρύβονται (στο ίδιο, τ. I, σ. 317, αρ. 61), ή ο βασιλεύς έχει καθρέφτη που δείχνει πάντα εχθρόν εισβάλλοντα στο βασίλειό του (στο ίδιο, τ. I, σ. 284, αρ. 51). Σε μία κυπριακή παράδοση εξάλλου, αναφέρεται «ένα γυαλλίν» όπου φαίνεται όλος ο κόσμος μέσα (Σακελλαρίου, *Κυπριακά*, Αθήναι 1868), ενώ και κατά μία μεσαιωνική παραλλαγή των Τρωικών, και το Παλλάδιον ήταν ένα τέτοιο κάτοπτρο (Caxton, *Troye Boke*, βιβλ. II, κεφ. 22).

Πέραν αυτών έχουμε και την συχνότατη μνεία μαγικών κατόπτρων από Άραβες συγγραφείς του μεσαιώνα, παράλληλα με τα συγγράμματά τους περί Αληχημίας και Αστρονομίας, ενώ και άλλοι μεσαιωνικοί συγγραφείς, πλην των Αρά-

17a. Βυζαντινός στρατιώτης με φορητό εκτοξευτή υγρού πυρός (χειροσίφων). β. Φορητός χειροσίφων υγρού πυρός (κατ' αναπαράστασιν Πολεμικού Μουσείου).

βων αναφέρουν θαυμαστό κάτοπτρον, επί του φάρου της Αλεξανδρείας, το οποίο έδειχνε από πολύ μεγάλη απόσταση τα πλοία που κατέπλεον στον λιμένα (Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris 1776). Οι θαυμάσιες αυτές διηγήσεις δεν είναι δυνατόν να πηγάζουν εκ του μηδενός, αλλά φαίνονται σπαράγματα των παραδόσεων περί της αλεξανδρινής επιστήμης των ελληνιστικών χρόνων, και ιδιαιτέρως αυτής την οποία αιτηχούν τα περιστωθέντα, σε λατινική μετάφραση, *Κατοπτρικά* του Ἡρωνος του Αλεξανδρέως, που δείχνουν πόσα καταπληκτικά οπτικά φαινόμενα παράγουν οι ποικίλοι τεχνικοί συνδυασμοί των επιπέδων και των κοίλων κατόπτρων, αλλά και κάποιων άλλων ερμητικών επιστημονικών γνώσεων της ελληνιστικής προϊστορίας.

Ο αναχρονισμός των Βυζαντινών χρονογράφων, οι οποίοι αποδίδουν την κατασκευή του μαγικού καθρέφτη του παλατίου της Κωνσταντινουπόλεως στον Λέοντα ΣΤ' τον Σοφόν, ο οποίος βασίλευσε περίπου είκοσι έτη μετά τον Μιχαήλ Γ', θα πρέπει να προέρχεται από το γεγονός ότι στον Λέοντα απεδίδοντο πολλά θαυμάσια τεχνουργήματα, όπως η μαρμαρίνη χελώνη η οποία περιέτρεχε τους δρόμους της Βασιλεύουσας και τους εκαθάριζε, ο δικαιοκρίτης, δηλαδή μία χειρ από πορφυρό μάρμαρο που καθόριζε τις τιμές των πωλουμένων πραγμάτων, αλλά και ο θαυμαστός χρυσός πλάτανος, η διήγηση περί του οποίου έχει ως εξής στο ιστορικό βιβλίο του Ψευδοδωροθέου:

«Εις τὸν καιρὸν οπού εβασίλευεν ο πατήρ του ο Θεόφιλος, ἔκαμεν ο πατήρ του ένα πράγμα θαυμασιώτατον, ευμορφότατον καὶ ἀξιον va το βλέπῃ καθ' ἐκαστος άν-

θρωπος να χαιρεται. Έκαμεν ένα πλάτανον μεγάλον ολόχρυσον και έκαμε και πάσα γενεάς πουλί και έβαλέν τα απάνω. Έκαμε και δύο λεοντάρια, και όρνεα και όργανα, και άλλα διάφορα έργα ολόχρυσα εις το σφυρί και εις το αμόνι φτιασμένον το χρυσάφι (με σοφία και τέχνη μεγάλη, Χρον. Μετοχ. Παναγ. Τάφου). Και όταν ήθελε δώση ο άνεμος, εσείστε ο πλάτανος και εσείστο και τα πουλία, και ελάλει κάθε ένα την φωνή του. Ομοίως έπαιζαν και τα όργανα με τον άνεμον, και όλα τα έργα οπού είχε καμωμένα και ήτον υπερθαύμαστον πράγμα να το βλέπη τινάς, ή να το ακούη. Και όσοι το έβλεπαν είχαν μεγάλην χαράν, βλέποντας με πόσην σοφίαν και με πόσην τέχνην τα έκαμε. Και τούτα ήταν ποιήματα του Λέοντος του Σοφού, με τέχνην αστρονομικήν. Και ωσάν εξώδιασεν όλον τον βίον της βασιλείας ο ανάξιος βασιλεύς, ο Μιχαήλ, αναγκάσθη από της αγνωσίας του και από των κακών συμβουλατώρων, και ώρισε τους χρυσοχούς και εχάλασεν αυτό το ευμορφότατον κάλλος και εχάθη από την βασιλείαν. Και το έκοψαν και το έβαλαν εις τα χωνία καθώς ήτον ο πλάτανος όλος στολισμένος με τα πουλία και τα λεοντάρια, με το όρνεα, με τα όργανα, και με τα άλλα έργα, και εχώνευσαν αυτά εις την φωτίαν. Και εζύγισάν τα και εβγήκαν διακόσια κεντηνάρια χρυσάφι καθαρόν».

Η διήγηση αυτή υπάρχει και σε άλλους χρονογράφους, όπως στον Μιχαήλ Γλυκά και τον Κεδρηνό, αλλά αναφέρεται και στα κείμενα του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου: «συγχωνεύσας, λέγω δη την χρυσήν εκείνην καλουμένην πλάτανος και τους δύο ολοχρύσους γρύπας και τους δύο χρυσούς σφυρηλάτους λέοντας, και το ολόχρυσον όργανον» (Κωνσταντ. Πορφυρογένν. Ιστορική διήγησις του βίου Βασιλείου, 29 – Συνεχ. Θεοφάν., σ. 257, Bonn).

Τους χρυσούς σφυρηλάτους λέοντας και τους γρύπας και το όργανον, πλην της πλατάνου, μνημονεύουν και ο Κεδρηνός και ο συνεχιστής του Θεοφάνους. Εν πάσῃ περιπτώσει, η κατασκευή τέτοιων μηχανημάτων ήταν γνωστή και όχι ασυνήθης από τα αρχαιότερα χρόνια. Από τις χρυσές θεραπαινίδες του Ηφαίστου και τους χρυσούς σκύλους του Αϊτου, της ελληνικής προϊστορίας, η τεχνολογία είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο την ελληνιστική εποχή, ώστε και πάλιν ο Ήρων ο Αλεξανδρεύς, εις τα δύο βιβλία των Πνευματικών του, όπως και εις τα Αυτοματοποιητικά παρείχεν σαφείς οδηγίες για την κατασκευή παραπλησίων τεχνουργημάτων, που ανάγονται στα όρια του θαύματος. Άλλωστε, πολύ προ του Ήρωνος, ο Αρχύτας ο Ταραντίνος είχε κατασκευάσει ξυλίνην αυτόματον περιστεράν (Aul. Gell. X, 12) και κατά τα τέλη του 5ου αιώνα, ο Βοήθιος κατασκεύασε αυτόματα χάλκινα πτηνά (Cassiodor., Epist. V, 45).

Οπωσδήποτε, πέραν της τεχνολογίας κατασκευής των πτηνών, λεόντων και λοιπών, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο χρυσός από τον οποίο ήσαν κατασκευασμένα ο πλάτανος με τα εξαρτήματά του, ήταν αλχημικής κατασκευής –«με σοφία και τέχνη μεγάλη»– κατά το Χρονικό του Μετοχίου του Πα-

ναγίου Τάφου, αλλά και όπως προδίδει το εύπλαστο και ευκατέργαστο του χρυσού, όλα ήσαν λεπτουργημένα σφυρήλατα, κατά την περιγραφή.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

¹ Ιατρική η οποία στηρίζεται στους κανόνες της ανοργάνου χημείας.

Alchemy in the Early Byzantine Years: An Introduction

The Greek Gnostic Mystic Zosimos of Panopolis (5th cent.) was the most authoritative alchemist of the early Christian age. In his book *Imouth* he refers to the genesis of Alchemy and to a tradition, according to which the lord of arts was called Chimeu, a biblical name also known in Egypt, from which the term “Chemistry” originates.

A sort of Encyclopedia of Chemistry was written in the tenth and eleventh centuries in which Magic, Astrology and Medicine were clearly distinguished from one another. These sciences must have originally been united, which explains the burning of all books on Alchemy in Egypt during the years of Diocletian and the directive in the Theodosius' Codex all books on these sciences and their authors to be exterminated by fire. Even today Alchemy is classified under the apocryphal sciences together with Magic and Witchery.

The way Alchemy perceived world and life was succinctly described in the text of the “Emerald Table”, which, according to tradition, was inscribed on a huge emerald found in Hermes Trismegistos' tomb. It combines the alchemic thought on the origin of life, the philosophy of matter and the qualities of the philosophic stone, and contains full and clear instructions to initiates for the accomplishment of the “Great Work”.

In the fifth-century Byzantium, when emperors like Theodosius, Zeno and Justinian persecuted both ethnics and heretic Christians, many alchemists took refuge to Syria, a province of the Byzantine Empire, nevertheless tolerant of knowledge and philosophy.

The seventh century marked the rise of the Arab nation in the international forefront. The Arabs, fanaticized by their newly established monotheistic religion, destroyed every Christian church and school in Alexandria, Jerusalem and Antioch. The climate of hostility and devastation defused during the dynasty of the Omayyads, who became interested in Alchemy. The caliph Halid, who became a capable alchemist, is considered as the founder of Arabic Chemistry. The Greek-Syrian Marianos, one of the most illustrious alchemists of his time and Halid's instructor, managed to achieve the “Great Work”, the transmutation, that is, of a common metal to gold. He was also the author of the famous *Bible of the Compositions of Alchemy* that introduced Alchemy to Western Europe.